

Т.В. Алексєєва

Психологічні особливості уявлень студентів ВНЗ про відповідальність у процесі професійного становлення

Т. В. Алексєєва. Психологічні особливості уявлень студентів вищу про відповідальність у процесі професійного становлення. Стаття розкриває психологічні особливості усвідомлення суб'єктом майбутньої професійної діяльності себе як професіонала, зокрема розкрито зміст професійних уявлень про відповідальність як професійно важливу якість майбутнього фахівця. Приділено увагу вітчизняним та зарубіжним концепціям у розумінні професійного становлення особистості як прагнення суб'єкта до відповідальності за реалізацію свого потенціалу та здійснення вибору. Висвітлено сутність індивідуальних професійних «образів Я», соціальних уявлень, стереотипів, на основі яких суб'єкт майбутньої професійної діяльності усвідомлює ставлення до себе як до майбутнього фахівця та визначає свою роль у майбутній професії. Здійснено порівняльний аналіз емпіричних результатів у дослідженні уявлень студентів про відповідальність.

Ключові слова: професійна самосвідомість, професійне становлення, відповідальність, майбутній фахівець, студентство, професійна ідентичність, соціальні уявлення, професійні уявлення, Я-концепція майбутнього фахівця.

Т. В. Алексєєва Психологические особенности представлений студентов вуза об ответственности в процессе профессионального становления. В статье раскрываются психологические особенности осознания субъектом будущей профессиональной деятельности себя как профессионала, в частности раскрыто содержание профессиональных представлений об ответственности как профессионально важном качестве будущего специалиста. Уделено внимание отечественным и зарубежным концепциям в аспекте профессионального становления личности как стремления субъекта к ответственности за реализацию своего потенциала и осуществления выбора. Рассмотрена сущность индивидуальных профессиональных «образов Я», социальных представлений, стереотипов, на основе которых субъект будущей профессиональной деятельности осознает отношение к себе как к будущему специалисту и определяет свою роль в будущей профессии. Осуществлен сравнительный анализ эмпирических результатов в исследовании представлений студентов об ответственности.

Ключевые слова: профессиональное самосознание, профессиональное становление, ответственность, будущий специалист, студен-

чество, професійна ідентичність, соціальні представлення, професійні представлення, Я-концепція майбутнього фахівця.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство вважає пріоритетним особистісний підхід до процесу професійного становлення майбутнього фахівця. Це передбачає розвиток в особистості професійно важливих утворень та формування стратегії професійної поведінки, а саме: опанування практичного професійного досвіду, набуття професійної майстерності, самовдосконалення, професійне мислення, творчість, вміння ухвалювати професійні рішення, передбачати наслідки професійної діяльності та нести за них відповідальність.

Отже, процес професійного та особистісного розвитку майбутнього фахівця слід розглядати як поступове набуття професійно значущих новоутворень, оволодіння професійними знаннями, технологіями та рольовими функціями.

З метою усунення викривлених уявлень щодо обраної професії, які негативно впливають на процес самореалізації особистості, ми вважаємо за необхідне дослідити уявлення майбутніх фахівців про фах у процесі професійного становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї проблеми. Проблема професійних уявлень як базовий елемент професійного становлення особистості є предметом досліджень таких науковців: О. Бодальова, Т. Говоруна, З. Карпенко, Є. Клімова, С. Максименка, В. Панка, В. Татенка, Т. Титаренка, Н. Чепелевої та ін. Висвітленню сутності загальної та професійної Я-концепції особистості присвячені, зокрема, дослідження Р. Бернса, К. Роджерса, Ш. Самюеля, Г. Олпорта, К. Хорні, Т. Шибутані, І. Кона, В. Мітіної, В. Століна тощо.

Наукові розвідки О. Деркач, Т. Кудрявцева, О. Лактіонова, І. Манохи, Н. Самоукіної, В. Семіченко та інших особливу увагу приділяли розгляду професійної самосвідомості як процесу самопізнання та засобу саморегуляції професійної діяльності особистості.

Вагоме значення у розв'язанні проблеми професійного становлення мають дослідження відповідальності особистості, що охоплює такі аспекти: структурні складові (С. Баранова, М. Савчин, Л. Татомир), критерії та показники (К. Абульханова-Славська, Л. Дементій, М. Савчин, Л. Татомир, Г. Татаурова), вікові особливості розвитку (Ю. Алексеева, І. Бех, І. Булах, М. Борисhevський, В. Оржеховська, І. Тимошук), специфіку становлення у різних видах діяльності (В. Бех, Б. Волков, С. Дмитрієва, К. Муздибаєв, О. Плахотний, М. Солодка та ін.).

Від динамічних змін професійних уявлень та професійно значущих якостей майбутнього фахівця залежить успішність його самореалізації. Зазначимо, що в окремих випадках викривлені уявлення про обрану професію призводять до виникнення професійної деформації та небажання людини працювати за фахом.

Формулювання мети дослідження: теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження уявлень про відповідальність у студентів вишу в процесі професійного становлення.

База дослідження. Емпіричне дослідження здійснювалось на базі Макіївського економіко-гуманітарного інституту. Респондентами обрано 35 студентів – першокурсників та 39 студентів старших курсів гуманітарного напрямку.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих даних. На думку українських дослідників (І. Бакаєва, А. Деркач, О. Зазикін, Н. Кузьміна, А. Маркова, В. Сластьонін та ін.), професіоналізм є системою, що має дві складові: професіоналізм особистості та професіоналізм діяльності. Розвиток професіоналізму, на думку А. Маркової, є не тільки досягненням високих результатів в обраній професії, але й внутрішнім ставленням людини до неї.

У численних психолого-педагогічних дослідженнях професійний розвиток визначається як зростання, становлення професійно значущих особистісних якостей і здібностей, професійних знань та умінь, як активне якісне перетворення особистістю свого внутрішнього світу, що призводить до принципово нового його устрою та способу життєдіяльності – творчої самореалізації в професії [1].

Сутність поняття *професійний розвиток* зіставляється з такими субкатегоріями, як *становлення, формування і перетворення* (В. Слободчиков).

На думку Т. Кудрявцева професійний розвиток є тривалим процесом розвитку особистості з початку формування професійних намірів до повної реалізації себе в професійній діяльності. Він включає конструювання засобів оволодіння операційною стороною діяльності, які своїм змістом формують мотиви цього процесу, а також комплекс заходів, які спрямовані на усвідомлення суб'єктом навчально-професійної і власне професійної діяльності і соціальної значущості своєї професії.

Зазначимо, що Е. Зеєр вважає професійний розвиток особистості тривалим процесом взаємодії особистості і професії, в якому розвиток особистості пов'язаний із розвитком індивідуально-психологічних особливостей спеціаліста і відбувається

відповідно до оптимальних заходів щодо якісного виконання професійної діяльності.

Отже, професійний розвиток майбутнього фахівця являє собою якісні зміни, що відбуваються у результаті функціонування внутрішніх джерел у процесі оволодіння професією в умовах вишу.

Під час навчання у виші важливим є момент становлення професійної ідентичності майбутнього фахівця. Криза становлення фахівця у цей період обумовлена новими вимогами соціуму до особистості, внутрішніми суперечностями між засвоєним досвідом з певним образом «Я» і новими уявленнями про зовнішню і внутрішню реальність.

Отже, ідентифікуючи себе в різних образах, обумовлених вимогами професії, студенти опановують певні образи.

Критерієм професійного розвитку студента стає об'єктивна цінність реалізації його особистісних якостей у професійній діяльності. Основна передумова професійного розвитку – професійна спрямованість, що проявляється в соціальних настановах і ціннісних орієнтаціях майбутнього фахівця.

Професійне становлення є розгорнутим у часі процесом оволодіння професією, що складається з певних етапів зі специфічними характеристиками соціально-психологічних особливостей для здійснення професійної діяльності.

Соціально-психологічні дослідження феномена професійного становлення з точки зору самоактуалізації та самореалізації розглядають його як прагнення суб'єкта до відповідальності за реалізацію свого потенціалу та здійснення вибору із застосуванням максимальних зусиль.

Професійне становлення має такі компоненти:

- емоційний (домінуючі настрої людини, пов'язані із професійною діяльністю, емоційна забарвленість уявлень про професійне майбутнє тощо);
- когнітивний (раціонально-логічний зміст процесу самовизначення);
- конативний (дії, вчинки).

Дослідники доводять, що професійна підготовка у виші, крім формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця, вимагає: знання предмета і об'єкта діяльності; вміння розбиратися в будь-якому нестандартному питанні; здатності пояснити певні явища, що пов'язані з професійною діяльністю; точної оцінки якості своєї роботи та її наслідків; постановки завдань і забезпечення розв'язання конкретних проблем професійної діяльності тощо.

Н. Чепелева вважає, що система професійної підготовки майбутнього фахівця включає світоглядний, професійний та особистісний рівні, що спрямовані як на формування професійної свідомості, психологічної культури та професійно значущих особистісних якостей, так і на оволодіння відповідною системою знань та технологією практичної професійної діяльності [2].

Маркером професійної підготовки особистості є професіоналізм, який виражається в набутих нових знаннях, практичних навичках, здатності ухвалювати рішення в різних за складністю професійних ситуаціях та нести за них відповідальність тощо.

На думку В. Семіченко, професіоналізація особистості як головної цінності держави, тобто підготовка майбутнього фахівця до повноцінного включення в професійно-рольові відносини, полягає у тому, що виш повинен допомогти студентові усвідомити сутність обраної професії, цілі та функції професійної діяльності [3].

Слід зазначити, що сутність самосвідомості особистості висвітлювали І. Бех, М. Боришевський, Л. Виготський, С. Максименко, С. Рубінштейн, О. Спіркін та інші. При цьому систему уявлень особистості про себе науковці розглядають як когнітивний компонент самосвідомості.

Професійна самосвідомість майбутнього фахівця розуміється як складне комплексне утворення, складовими якого є *Я-ідеальне* (професійний ідеал) та *Я-реальне* (уявлення особистості щодо власних професійних здібностей та особистісних якостей).

У низці наукових джерел засвідчено основні компоненти професійної самосвідомості – когнітивний, афективний і поведінковий з наступними змістовними характеристиками: *Я-розуміння*, *Я-ставлення* та *Я-розвиток*.

Розвиток професійної самосвідомості неможливий без включеності особистості в професійну діяльність, результатом якої є трансформація уявлень протягом професійного становлення. Зміст структури уявлень про майбутню професію визначається такими складовими:

- уявлення про суб'єкт професійної діяльності;
- уявлення про зміст, об'єкт, мету та засоби діяльності;
- уявлення про себе як про майбутнього фахівця, зокрема мотивація на майбутню професійну діяльність.

Я-концепція майбутнього фахівця представляє собою складну динамічну систему уявлень про себе як особистість і як суб'єкт навчально-професійної діяльності, що має такі складові:

- *образ «Я»* (неповторність самосприйняття через фіксацію особистістю певної соціально-рольової позиції і настанов щодо себе);
- *становлення «Я»* (самооцінка професійних здібностей і особистісних якостей, рівень аутосимпатії і самоповаги, характер очікуваного ставлення до себе від оточення);
- *вчинок «Я»* (самопізнання і самовдосконалення *власного «Я»* або прояв певної захисної дії у випадку зазіхання на цінність і цілісність сформованого уявлення про себе).

Професійна Я-концепція визначається як сукупність уявлень суб'єкта про себе у різноманітних відносинах, втілених у його вміннях, бажаннях, думках та відчуттях. У загальному вигляді її структура представлена трьома компонентами – когнітивним, афективно-оцінним і поведінковим. Вона, як і професійна самосвідомість, перебуває у постійному розвитку і зумовлюється сферою професійної діяльності та спілкування особистості.

«Я» є центральним поняттям і важливим чинником адаптації/дезадаптації особистості у професійній діяльності. Багатогранність різноманітних підходів до визначення структури, змісту, основних характеристик «Я», індивідуальних і стереотипних образів «Я», безперечно, лежить в основі формування, становлення та розвитку загальної *Я-концепції* особистості, у тому числі й *Я-концепції* професіонала.

Більшість науковців вважають, що реалізація покладених на особистість функцій є можливою тільки у разі самостійного усвідомлення нею сенсу життя, постійного вдосконалення власної свідомості і професійних якостей, ставлення до світу і самої себе.

У зв'язку з вищезазначеним, підкреслимо важливу роль у процесі професійного становлення розвитку і збагачення уявлень особистості про себе як професіонала, що зумовлює ставлення до професійної діяльності та характер її здійснення. Саме особливості індивідуальних образів та уявлень особистості про певну професійну діяльність обумовлюють вибір майбутнього фаху та можливість самореалізуватися у ньому.

Етимологічно слово *уявлення* пов'язане з розумінням чогонебудь, знанням, яке ґрунтується на основі попереднього досвіду.

Психологічний словник за редакцією В. Зінченко та Б. Мещерікова визначає уявлення як чуттєво-наочний образ предметів або явищ дійсності, що зберігається і відтворюється в свідомості людини поза безпосереднім впливом їх на органи чуття [4].

Н. Завалова, Б. Ломов, В. Пономаренко визначають уявлення як специфічне утворення свідомості, яке є формою відображення об'єктивної дійсності, що є перехідною від сенсорно-перцептивного до вербально-логічного рівня, наступного за відчуттям і сприйняттям ступенем до прогресивної лінії розвитку когнітивних процесів [5].

Деякі дослідники звертають увагу на те, що уявлення є образом предметів або явищ, які раніше впливали на органи почуттів, але в даний момент безпосередньо не сприймаються [6]. На думку А. Петровського та М. Ярошевського, уявлення визначаються як образи предметів, сцен і подій, що виникають на основі пригадування або продуктивної уяви, які можуть носити узагальнений характер [7].

Науковими напрямами вивчення феномена уявлень є:

- соціальні уявлення (Г. Андреева, М. Боришевський, Г. Дилигенський, Е. Дюркгейм, Ж. Вірна, З. Карпенко, С. Максименко, С. Московічі, Н. Обозов, Р. Павелків, Н. Пов'якель, В. Татенко, Г. Тедшфел, Т. Титаренко, Б. Шефер та ін.) як елемент духовного життя суспільства, що відбиває особливості соціальних відносин його носія;
- професійні уявлення, що виникають на початкових етапах професійного самовизначення та визначають вектори просування особистості у професії та можливості її особистісної та професійної самореалізації (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, Л. О. Головей, О. Донцов, Є. Клімов, Л. Мітіна, В. Панок, Н. Самоукіна, Т. Яценко та ін.).

Так, на думку С. Московічі соціальне уявлення є системою цінностей, ідей і практик, що призначена для орієнтування індивідів в соціальному та матеріальному світах, а також для полегшення інтрагрупових комунікацій між індивідами. Соціальні уявлення мають два аспекти – концептуальний та іконічний. Концептуальний аспект розглядається у зв'язку зі знанням і з мовою, іконічний підпорядкований концептуальному. Соціальність соціального уявлення полягає в тому, що воно виникає в інтерсуб'єктній реальності, розвивається в соціальному просторі і діє як частина соціального життя.

Розглядаючи проблему соціальних уявлень, Е. Дюркгейм у своїх наукових працях «*Правила соціологічного методу*» (1894), «*Індивідуальні та колективні уявлення*» (1898) тощо визначав, що ідеологічні (*моральні*) факти – це свого роду *речі*, які ведуть самостійне життя, незалежне від індивідуального розуму. Вони

існують у суспільній свідомості у вигляді *колективних уявлень*, що примусово нав'язуються індивідуальному розуму.

В період інтенсивних соціальних перетворень саме моральні й морально-етичні аспекти діяльності майбутніх фахівців набувають особливого значення. К. Абульханова, І. Джирдар'ян та інші розглядають моральні уявлення в контексті особистісної спрямованості людини, звернення до глибинних, архетипічних підстав, концепції суб'єкта і концепції соціального мислення [8].

В результаті трансформації індивідуальних образів, настанов і соціальних стереотипів конкретного виду професійної діяльності утворюються уявлення про професію. До структури уявлень про професію належать як зміст самої діяльності, так і характеристика суб'єкта діяльності.

Професійні уявлення завжди характеризуються динамічністю та розвитком з точки зору ціннісно-смислового контексту. При цьому уявлення про професію задають як створення індивідуальних професійних уявлень, так і формування стереотипного образу професії, що закріплюється у соціальній групі та спільноті. На розвиток професійних уявлень впливають сформовані індивідуальні та соціальні суспільні стереотипи даної професії.

Уявлення про професію дозволяють описати, класифікувати та зрозуміти соціально-психологічні феномени діяльності майбутнього фахівця, а також підготувати його до цієї діяльності у разі вибору її як професійної. Найважливішою з цих функцій є самовираження, що забезпечує зміцнення *Я-концепції* та захист *власного Я* від критики з боку нефахівців. Соціальні професійні уявлення сприяють адаптації особистості до професійного середовища та розширюють можливості професійної діяльності.

Професійні уявлення як окремий компонент професійної самосвідомості вимагають цілісного дослідження у системі професійних знань, навичок, умінь, професійної готовності та адаптованості, усвідомленості своїх можливостей, характерних особливостей, визначеності професійної ролі та позиції суб'єкта діяльності тощо.

Уявлення майбутніх фахівців про обрану професію розглядаються як соціальні уявлення, що утворюються в результаті отримання психологічних знань, формування професійних умінь та навичок в ході спеціалізованої підготовки, трансформації стереотипних та індивідуальних образів професії психолога, а також усвідомлення себе як майбутнього психолога-фахівця.

Отже, система професійних уявлень особистості складається з двох основних взаємопов'язаних підсистем: суб'єктивної (су-

купності уявлень про суб'єкта професійної діяльності) та предметної (сукупності уявлень про зміст самої діяльності). Це дає можливість визначити ставлення суб'єкта до обраної професії на певному етапі навчально-професійної підготовки та своєчасно здійснити корекційні заходи у разі виявлення деформованих уявлень особистості про обраний фах.

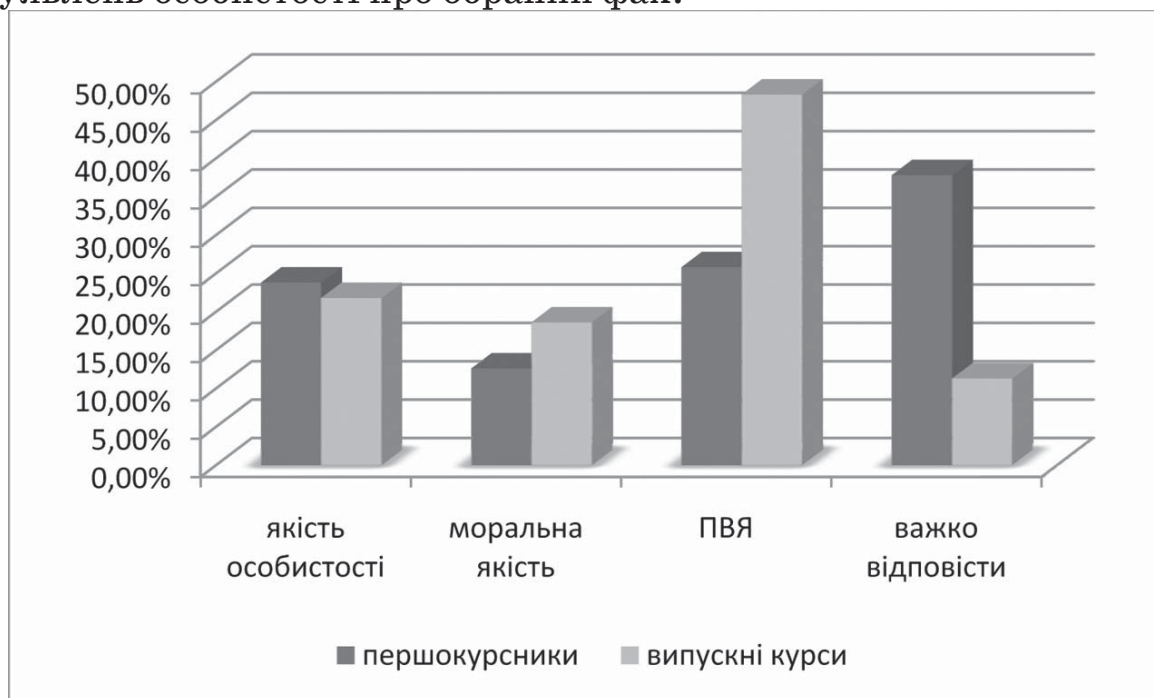

Рис. 1. Відсоткове співвідношення уявлень респондентів про відповідальність

Спираючись на вищезазначене, ми дійшли висновку, що студентська спільнота часто опиняється перед необхідністю вибору і розв'язання численних проблем, зокрема професійних.

Зазначимо, що, роблячи вибір, людина бере на себе відповідальність. Це означає, що суб'єкт майбутньої професійної діяльності зобов'язаний ухвалювати рішення, діяти й усвідомлювати наслідки своїх діянь.

За К. Ясперсом людина сама вирішує, якою їй бути. Отже, особистості важливо взяти на себе відповідальність за те, хто вона є і якою вона стане. Ця відповідальність визначається миттєвим вільним вибором можливостей власного розвитку.

На думку П. Тілліха, буття людини не просто дано їй, але є вимогою, що висувається до неї. Саме тому людина повинна нести відповідальність за своє буття. А. Ленгле вважає, що відповідальність виникає там, де відбувається щось, що стосується людини, тобто там, де вона повинна ухвалити рішення. Дослідник наголошує, що відповідальність завжди передбачає індивідуаль-

ну вільну волю, відповідно, вільний вчинок неминуче передбачає відповідальність.

Враховуючи зазначене, студентам гуманітарного фаху було запропоноване анкетування та написання твору на тему «*Мої уявлення про відповідальність*». Анкетування включало декілька питань: *Як Ви розумієте, що таке відповідальність майбутнього фахівця?; Що таке професійне становлення особистості?; Які особистісні якості є необхідними для професійного становлення?; Які особистісні якості притаманні Вам як суб'єкту майбутньої професійної діяльності?; Що на Вашу думку, є безвідповідальністю?; Які емоції Ви відчуваєте при проявах відповідальності?; За що Ви боїтеся нести відповідальність?; Що для Вас означає відповідальна поведінка?; З якими гуманістичними цінностями Ви пов'язуєте відповідальність?*

У результатів якісного аналізу було виявлено, що студенти-першокурсники мають досить розмиті уявлення про відповідальність. Так, вони асоціюють *відповідальність* з *сумлінністю, небайдужістю, пунктуальністю, трудоголізмом, турботою* тощо. Студенти старших курсів розглядають *відповідальність* як *прагнення до самореалізації, рішучість в ухваленні рішень, чесність, пунктуальність*.

Професійне становлення першокурсники розглядають як можливість позиціонування себе у суспільстві, здатність *правильно* спілкуватися з оточенням та можливість набуття матеріальної забезпеченості у майбутньому. Студенти старших курсів усвідомлюють професійне становлення з точки зору цінності професії як інструменту впливу на оточення шляхом застосування професійних знань, умінь та навичок й можливості надання професійної допомоги. Випускники розглядають відповідальність як одну із значущих професійно важливих якостей майбутнього фахівця, що має прояв в їх етичних уявленнях.

Опція «*допомога іншим*» досить часто зустрічається у дослідженому матеріалі, що свідчить про процес формування професійної ідентичності у віковому періоді ранньої дорослості. Для всіх респондентів характерним є прояв відповідальності у діяльнісній та сімейній сферах (опції «*інтерес*», «*бажання зрозуміти оточення*», «*допомога іншим*», «*родина*»), що визначає важливість міжособистісних стосунків для представників гуманітарного фаху.

Як засіб обробки результатів за твором «*Мої уявлення про відповідальність*» був обраний підрахунок частоти вживаності певного визначення терміна «*відповідальність*». Велика частота

вживаності свідчить про значущість репрезентації даної ознаки у свідомості респондентів.

Аналіз результатів дослідження показав, що студентам першого курсу притаманні поверхові знання та уявлення про такі поняття, як «*професійне становлення*» та «*відповідальність*». Більшість респондентів-першокурсників (37,8%) мали проблеми з визначенням поняття і характеристикою поняття *відповідальність*. 25,8% респондентів схильні вважати відповідальність професійно важливою якістю, а 23,8% – розглядають відповідальність як особистісну якість.

12,6% опитуваних розглядають відповідальність як моральну якість особистості. Низький відсоток уявлень про відповідальність як моральну якість можна пояснити адаптаційним періодом професійного становлення особистості, який характеризується певними стратегіями поведінки, а саме – конкуренцією та зниженням упевненості у своїх особистісних та професійних якостях.

Студенти випускних курсів більш чітко усвідомлюють особистісні та професійні межі *свого «Я»*, що проявляється в адекватній оцінці своїх здібностей та вмінні відстоювати свої позиції. Так, 21,79% респондентів розглядають відповідальність як особистісну якість, що свідчить про їх успішну соціалізацію, вміння взаємодіяти з оточенням тощо. Більшість студентів старших курсів вважають відповідальність професійно важливою якістю (48,31%), що свідчить про успішну професійну ідентичність майбутніх фахівців.

Невисокий відсоток сприйняття відповідальності як моральної якості (18,6%) свідчить про зміщення акцентів зі спрямованості на міжособистісну взаємодію, соціальні контакти тощо (перший курс) на інтелектуальні показники та професійні якості (випускні курси). Змінився також показник кількості респондентів, які взагалі не змогли у творі надати опис відповідальності: 37,8% студентів-першокурсників, порівняно з 11,3% випускників. Цей факт свідчить про те, що у процесі навчання у виші свідомість майбутніх фахівців зазнає значних перетворень, що можна пов'язати з набуттям професійного досвіду, розширенням уявлень про професію новими змістовими характеристиками та усвідомленням професійно важливих якостей.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо таке:

1. Професійне становлення особистості є процесом оволодіння професією у часовій перспективі з певними соціально-психологічними особливостями. Як психологічне новоутворення професійне становлення з точки зору самоактуалізації та само-

реалізації особистості є прагненням суб'єкта до відповідальності за реалізацію свого потенціалу та здійснення вибору.

2. Професійна свідомість складається з професійної *Я-концепції*, тобто індивідуальних професійних *образів «Я»*, соціальних уявлень, стереотипів, на основі яких особистість як суб'єкт майбутньої професійної діяльності усвідомлює ставлення до себе як до майбутнього фахівця та визначає свою роль у майбутній професії.

3. Аналіз накопичених у психологічних дослідженнях даних свідчить, що професійні уявлення мають динамічну природу та розвиваються у ціннісно-смисловому аспекті.

4. Спираючись на якісний аналіз результатів дослідження, визначимо, що відповідальна людина в уявленні студентів характеризується високим рівнем самосуб'єктної (вольової) регуляції, є мотивованою до діяльності й розв'язання особистісних та професійних ускладнень.

5. Уявлення майбутніх фахівців про відповідальність в аксіологічній площині аналізу виявили її взаємозв'язок з такими морально-етичними цінностями, як *«турбота»* та *«допомога»*.

6. Відповідальність визначається респондентами як інструмент розв'язання і складних професійних ситуацій, і власних проблем (спілкування, міжособистісні стосунки тощо).

7. Отримані результати вказують на необхідність певних досліджень відповідальності у професійних уявленнях майбутніх фахівців з метою подальшого розвитку професійної самосвідомості.

Список використаних джерел

1. Слободчиков В. И. Основы психологической антропологии. Словарь-справочник по педагогике / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М.: Сфера, 2004. – С. 316.
2. Основы практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
3. Семиченко В. А. Проблеми і пріоритети професійної підготовки: [Електронний ресурс] / В. А. Семиченко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/peddysk/2007_01/semychenko.pdf. – Назва з екрана.
4. Психологический словарь / под ред. В. П. Зинченко, Б.Г. Мещерикова – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 440 с.
5. Завалова Н. Д. Образ в системе психической регуляции деятельности / Н. Д. Завалова, Б. Ф. Ломов, В. А. Пономаренко. – М. : Флинта: МИСИ, 2000.

6. Дьяченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2006 – 576 с.
7. Психология: словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского – М.: Политиздат, 1990. – 449 с.
8. Абульханова К. А. Социальное мышление личности / К. А. Абульханова // Современная психология: состояние и перспективы исследований. Ч. 3. Социальные представления и мышление личности. – М.: Институт психологии РАН, 2002. – С. 88–103.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Slobodchikov V. Y. Основы psychologycheskoj antropologyy. Slovar'-spravochnyk po pedagogyke / V. Y. Slobodchikov, E. Y. Ysaev. – М.: Sfera, 2004. – S. 316.
2. Osnovy praktychnoi' psychologyi' / V. Panok, T. Tytarenko, N. Chepeljeva ta in. – К.: Lybid', 1999. – 536 s.
3. Semychenko V. A. Problemy i priorytety profesijnoi' pidgotovky: [Elektronnyj resurs] / V. A. Semychenko. – Rezhym dostupu : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/peddysk/2007_01/semychenko.pdf. – Nazva z ekranu.
4. Psychologycheskyj slovar' / pod red. V. P. Zynchenko, B. G. Meshherykova – М.: Pedagogyka-Press, 1999. – 440 s.
5. Zavalova N. D. Obraz v systeme psyhycheskoj reguljacyu dejatel'nosti / N. D. Zavalova, B. F. Lomov, V. A. Ponomarenko. – М.: Flynta: MYSY, 2000.
6. D'jachenko M. Y. Psychologycheskyj slovar'-spravochnyk / M. Y. D'jachenko, L. A. Kandybovych. – Мн.: Harvest, М.: АСТ, 2006 – 576 s.
7. Psychologyja: slovar' / pod red. A. V. Petrovskogo, M. G. Jaroshevskogo – М.: Polytyzdat, 1990 – 449 s.
8. Abul'hanova K. A. Socyal'noe myshlenye lychnosti / K.A. Abul'hanova // Sovremennaja psychologyja: sostojanye u perspektivy yssledovanyj. Ch. 3. Socyal'nye predstavlenija u myshlenye lychnosti. – М.: Ynstytut psychologyy RAN, 2002. – S. 88–103.

T.V. Aleksieieva. Psychological peculiarities of students' notions about the responsibility in the process of professional formation. This article is devoted to the research of problems of future specialist and personal professional formation as the gradual gaining of professionally significant aspects, mastering the professional knowledge, technologies and role functions.

The article includes the problem definition, the analysis of the latest scientific researches on the research issue, study findings, the list of references. It is noted in the introduction that to eliminate misperceptions of the chosen profession that have a negative impact on the self-realization process, it is urgent to study future specialists' notion of professionalism and responsibility as a professionally important quality in the professional development process.

The author covers the psychological peculiarities of the person's notion of a self-consciousness cognitive component. It is indicated that superficial knowledge and understanding of such concepts as *professional development* and *responsibility* are inherent to first-year students.

The researcher notes that future experts' view of liability in axiological plane of analysis revealed its relationship with such moral values as *care* and *assistance*. Responsibility is defined by the respondents as a tool for solving their own problems (in particular, in communication and interpersonal relations) and complex professional situations.

This article is of interest to researchers studying the problems of professional development and the person's responsibility as a professionally important quality.

Key words: professional self-consciousness, professional development, responsibility, future specialist, students, professional identity, social performance, professional performance, the self-concept of the future specialist.

Отримано: 4.12.2013 р.

УДК 159.9

А.И. Ахметзянова

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЕРБАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СТРУКТУРЕ ГОТОВНОСТИ К ШКОЛЬНОМУ ОБУЧЕНИЮ СЛАБОВИДЯЩИХ ДЕТЕЙ

А.И.Ахметзянова. Исследование вербального интеллекта в структуре готовности к школьному обучению слабовидящих детей. В статье представлены результаты исследования вербального интеллекта в структуре готовности к школьному обучению слабовидящих детей. В ходе исследования выявлено, что психофизиологическая структура интеллекта слабовидящих детей характеризуется более низким уровнем вербального интеллекта и недостаточным уровнем сформированности